

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Із монографії доктора психол. н Т.Ткач

1.Мотивація дорослих до освіти в двадцять першому столітті

Після зіткнення із глобальними проблемами, які загрожують самому існуванню людства, люди почали усвідомлювати, що живуть в єдиному, взаємопов'язаному, нестабільному світі, в якому зростає взаємозалежність, поширюються процеси глобалізації, відбувається формування нового світорозуміння. З цього виходить необхідності розгляду всіх динамічних сфер життєдіяльності людини, однією із найважливіших є освіта.

Для сучасної людини доступним став широкий спектр досягнень науки й освіти, розширюються можливості окремої людини та культурно-соціальних спільнот в оволодінні досягненнями інших народів. Тому світова спільнота намагається створити нову глобальну стратегію освіти незалежно від місця її проживання, рівня освіти та віку. Почесне право й важкий обов'язок освіти визначається у тому, щоб зберегти для людей загальнолюдські цінності та сформувати цінності нового часу. Традиційно склалося, що система формальної освіти найбільше стурбована забезпеченням високої якості та загального змісту освіти на всіх рівнях, тому часто недооцінює фундаментальну проблему адаптації людини до мінливих умов сьогодення. Таке відставання освіти є однією з проблем прояву загального відставання культури (англ. *Law of culturallag*), про яке зазначав У. Огборн (Ogburn.W.F., 1950) , і яке залишається актуальним для освіти і в наш час. Воно полягає в тому, що нематеріальній культурі доводиться постійно «наздоганяти» матеріальну культуру, але між цими двома формами культури постійно зберігається розрив.

Отже, цей обов'язок повинне взяти на себе громадське суспільство, неформальна освіта на всіх рівнях і в усіх сферах, для всіх громадян незалежно від їх віку. Ця ідея викладена у Всесвітній декларації про вищу освіту: «З урахуванням розмаху й темпів змін... освіта стикається зі значними

труднощами й потребує реформ негаданих раніше масштабів» (UNESCO, Preamble, 1998) [11]. Відмова від прийнятого в минулій освітній практиці уявлення про освітній процес як про певну лінію, канал, траєкторію, по яких нормативно має рухатися людина перетворила освіту в неперервний процес, який здійснюється протягом життя людини і який називають «освіта довжиною і шириною у життя» [9].

Європа змінюється позитивно не тільки внаслідок економічних реформ і розвитку. У більшості країн зростає Індекс людського розвитку (див. таб. 1). Це відбувається завдяки активному впровадженню сучасних здобутків інформаційних технологій.

Не так давно диплом про закінчення вищого навчального закладу був пропуском до елітного прошарку в суспільстві. На сьогодні це загальнодоступний здобуток суспільства, який не надає відчуття унікальності людині, внаслідок цього існує гостра конкуренція на ринку праці. Останніми часами у всіх розвинутих країнах дійшли до висновку, що успішність подолання кризи залежить від якості освіти, особлива увага, при цьому, надається вищій освіті. Високий соціальний статус вищої освіти засвідчує те значення, яке надають цій ознаці представники середнього класу. Якщо в середньому тільки 20% дорослих мешканців України вважають наявність такої підготовки вирішальним чинником входження до середнього класу, то серед мешканців Києва цей показник становить 39%, серед керівників підприємств та підприємців – 34%, серед фахівців з вищою освітою – 47%, серед службовців середньої ланки з вищою освітою – 26% [1].

Такий стан передбачав Умберто Еко (Есо, 2007) наприкінці ХХ століття. Вчений зазначав про появу поняття нової системи соціальних класів. В найближчому майбутньому світ буде ґрунтуватися на соціальному порядку, який керований когнітивними (інтелектуальних) працівниками (*cognitive workers*), які причетні до створення нових мультимедіа, інформаційних технологій, які будуть складати «аристократію знань», особи, які зайняті в когнітивному секторі та виробляють нові знання та технології.

Середній клас буде називатися «цифровим» (*digitariat*), працівники, які в професійній діяльності застосовують цифрові технології (ІТ), але їх не виробляють. Найнижчий соціальний прошарок створять інформаційні люмпен-пролетаріати (*information underclass*), тобто люди, чиї навички у користуванні сучасними технологіями обмежуються до користування телевізором, телефоном [6]. Таким чином, еліту будуть формувати високо освічені люди. Така концепція перегукується з поглядами Елвіна Тоффлера на особливості розвитку суспільства і культуру *третьої хвилі* [3]. Тому громадяни з вищою освітою більшу частину своїх коштів – навіть за умов їх обмеженості – витрачають на освіту своїх дітей, тобто вони здійснюють інвестиції в людський капітал. Зокрема, серед людей, які за допомогою банківських кредитів будують собі житло, кількість осіб з вищою освітою перевищує 90%. Саме вони значно частіше за осіб з аналогічними доходами та настановами на їх спрямування в будівництво житла, але без вищої освіти, ідентифікують себе із середнім класом [1].

Для дорослих людей це надто важливо, адже відчувати себе інформаційними люмпен-пролетаріатами досить складно і принизливо.

Таким чином, у суспільстві формується дуже вузька група висококваліфікованих фахівців, які внаслідок своїх високих заробків володіють майже необмеженими ресурсами, в першу чергу фінансовими, дозволяючи їм втілити в життя вишукані моделі життя. Таким чином буде поглиблюватися розрив між «сірими власниками дипломів» та фахівцями високого класу.

З демографічних причин у вишах України, як і Європи, спостерігається зменшення кількості студентів. За такого стану варто реформувати освіту у більш відкриту, насправді дійсно постійно запрошувати знаних вчених до університетського загалу, впроваджувати різноманітні форми навчання з використанням сучасних технологій і, таким чином, поліпшувати якість освіти як для молоді, так і для дорослих учнів.

Таким чином, постають проблеми розвитку людини незалежно від її

віку і стану, формування і розвитку власної самості, вміння проявляти себе перед самою собою, творення власного матеріального світу, нових форм комунікацій з іншими, всього того, що мають вагомість і цінність для повноцінної життєдіяльності людини, і, все це набуває актуальності протягом усього її життя. Слід зазначити, що освіта у більш зрілому віці виступає ще й інструментом регуляції суспільного знання. Це явище має гуманітарний характер, адже воно сприяє усуненню негативних соціальних негараздів, які людина переживає досить гостро. Однією з головних умов мотивації до навчання у дорослих є зацікавленість і їх активна поведінка, що, рештою, стає важливим кроком у розвитку особистості та власної життєдіяльності.

2. Психологічні тенденції неформальної освіти дорослих

Суб'єктивне сприйняття віку (психофізичного стану, соціального контексту) свідчить, що старші люди, так само як і інші, мають власні мрії, інтереси, потреби. Але вони мають певні труднощі в процесі їх задоволення, отже мають існувати інші способи і форми їх задоволення.

Для дорослих, що мотивовані до навчання у більш зрілому віці, ніж за звичай, провідною формою освіти стає неформальна освіта. Основна відмінність неформальної освіти від формальної полягає у тому, що нові освітні інституції орієнтуються і намагаються реагувати на освітні запити людей, які відображають їх власні потреби та інтереси на відміну від абстрактних інтересів формальних систем суспільного виробництва. Психологічний ефект організації неформальної освіти полягає в тому, що вона самостійно ініціюється людиною, яка є замовником і активним споживачем знань - не примусово залученою до процесу навчання, а вмотивованою за власним бажанням. Це властиво дорослим, адже вони вже оволоділи певним рівнем освіти, але з віком з'явилися нові інтереси і потреби. Традиційними методами їх задоволення не виявляється можливим, тому неформальні методи виявляються найбільш вдалимими. У більш

молодому віці мотивація до освітньої діяльності виникає як щось утилітарне, вузькоспрямоване явище, а у більш зрілому віці це явище більш широке й усвідомлене і освіта виступає як засіб реалізації певних домінантних цілей. Тому у формальному випадку наявний психологічний імператив: «треба», «має бути», «змушують», то в другому переважає певна утилітарна мета: «я хочу займатися ...», «мені цікаво навчитися..», «я хочу знати про...», «для того, щоб оволодіти..., мені треба вивчити...» та інше. Відповідно до таких запитів обираються засоби досягнення мети. Наявність можливості вибору й свободи у неформальному форматі відповідає природним потребам людини: люди, навіть коли вони повністю згодні діяти відповідно до формальних і змістових вимог, ніяк не можуть відмовитися від природних форм людської діяльності та спілкування, побудованих на особистісних потребах, мотивації, інтересі.

Мотиваційний ефект такої освіти полягає в тому, що людина намагається не тільки усвідомити зміни, що відбулися в певному середовищі (професійному, соціальному, особистісному), а й самій стати джерелом цих змін. Особливо це актуально у зрілому віці. Активне ставлення до освіти дорослої людини можемо вважати провідним компонентом процесу як саморозвитку, так і самоорганізації людини, як процесу, спрямованому на самоуправління людини, що реалізується в її відтворенні, змінах і розвитку. За даними ЮНЕСКО, 85 % працюючого населення набули необхідні для роботи знання і вміння за межами формальної освіти [10].

У цілому результат неформальної освіти зводиться до збагачення освітнього потенціалу людини, вона здійснює прогресивні кроки до підвищення освітнього цензу в результаті потреб розвитку власної особистості. У результаті їх досягнення, на наш погляд, можлива зміна життєвої парадигми особистості, набуття нею нового сенсу життя.

Згідно з дослідженням Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна займає перше місце в світі по розповсюдженню депресії, особливо серед людей пенсійного віку. На думку експертів, навчання є ефективним

засобом профілактики депресій у таких людей. Участь у різноманітних формах освіти допомагає людині адаптуватися до нових умов життя, тренувати пам'ять, розвивати навички та інтелект. Зазвичай у дорослої людини мотивація до освіти виникає на добровільній і усвідомленій основі. Вона чудово усвідомлює власні потреби та уявляє, як їх реалізувати. Навчання тут – це завжди добровільне волевиявлення суб'єкта.

3. Парадокс університету «третього віку»

Впродовж останніх десятиліть в країнах Європи істотно знизився рівень смертності населення та зросла середня тривалість життя. Спостерігається збільшення питомої ваги старшого покоління у віці більш ніж 60 років. Прогнозується збільшення середньої тривалості навчання та очікувана тривалість навчання громадян (див.таб.1). У зв'язку з цим прогнозується збільшення попиту на соціальні послуги, медичних і фармацевтичних препаратів, а це передбачає оволодіння громадянами новими знаннями, навичками, вміннями працювати з новою інформацією.

Таблиця 1

Індекс розвитку людського потенціалу та освітні компоненти деяких європейських країн та України (8).

Ранг	Країна	Середня тривалість життя громадян	Середня тривалість навчання	Очікувана тривалість навчання	Індекс HDI
1	Норвегія	81,5	12,6	17,6	0,944
2	Австралія	82,5	12,8	19,9	0,933
3	Швейцарія	82,6	12,2	15,7	0,917
4	Голандія	81,04	11,9	17,8	0,915
5	США	78,94	12,9	16,5	0,914
6	Німеччина	80,74	12,9	16,3	0,911
7	Нова Зеландія	81,1	12,5	19,4	0,91
6	Канада	81,5	12,3	15,9	0,902
12	Швеція	81,8	11,7	15,8	0,898
...25	Словенія	79,6	11,9	16,8	0,874
...28	Чехія	77,7	12,3	16,4	0,861
...35	Литва	72,1	12,4	16,7	0,834
...35	Польща	76,41	11,8	15,5	0,834
37	Словаччина	75,4	11,6	15	0,83
...43	Угорщина	74,6	11,3	15,4	0,818
...48	Латвія	72,2	11,5	15,5	0,810
...83	Україна	68,53	11,3	15,1	0,734

Останніми роками серед старших людей спостерігається також збільшення попиту на пропозиції для проведення вільного часу, а саме занять за інтелектуальними інтересами, подорожі тощо. Це відкриває широку перспективу освіти у змісті неформального контексту, яка може бути цікавою і корисною для людей старшого віку. Це стає причиною того, що з віком у людини, у якої основні життєві потреби задоволені, приходить час рефлексії, коли людина починає собі відчувати потреби більш високо і широкого рівня, які визначаються широким і цілісним баченням власного життя дорослою людиною, відчуттям нових освітньо-культурних потреб. Саме вони мотивують людину знову звертатися до освітньої діяльності, тим

паче, що в більш зрілому віці для цього вже є більш широкі можливості – фінансові, статусні, соціальні.

Визнається, що розширення участі літніх людей у соціальній структурі матиме вплив на ринок товарів і послуг для задоволення потреб цієї групи людей. В умовах сучасного суспільства спостерігається серйозна перешкода у пристосуванні до реалій сучасного життя, які формуються внаслідок розвитку цивілізації. Надзвичайно важливу роль у сприянні адаптації суспільства до умов колективного життєзабезпечення відіграють установки, що забезпечують інтелектуальні інтереси та устремління громадян. Освіта у цьому сенсі розширює життєві можливості людини протягом усього її життя.

Такий розвиток суспільства спонукав до того, що у європейських країнах набула популярності така форма неформальної освіти як університети для старших людей, які називають «університети третього віку», «університети третьої генерації», «університет людей похилого віку» [5; 7]. Витоки громадського руху третього віку також пов'язані зі старінням населення і формуванням нової якості суспільних потреб. Так наприклад, у Польщі у навчальному році 2007/2008 працювало близько 200 університетів третього віку (плюс зарубіжні філії, наприклад, в Білорусі). Їх число на цей час стрімко зростає. Студентами такого університету можуть бути люди як 30 років, так і 80 років. Цікаво, що серед них переважають жінки [13]. Цілі такої освітньої діяльності зосереджені не тільки на профілактиці геронтологічних наслідків, що сприяють пом'якшенню процесів старіння людини. Не менш важливу роль вони відіграють у формуванні нових, активних зразків старіння. По-перше, слухачі стають більш активними і свідомими в сенсі життя місцевих громад і структур громадянського суспільства, популяризації науки і техніки. По-друге, важливим завданням є зміцнення інтелектуальної, когнітивної та фізичної активності слухачів. По-третє, найбільш важлива мета діяльності університетів третього віку є зміцнення почуття власної гідності у представників старшого покоління. Не менш важливим є те, що участь таких людей в елітному освітньому

середовищі розширює їх власний життєвий простір людини і надає їй додаткові можливості для самореалізації. Зміст такої освіти концентрується навколо різноманітних сфер знання і науки, культурознавства, суспільного життя, оздоровчої профілактики, технологічного прогресу, психології, мистецтва тощо. Про такі явища в житті людини зазначає А. Петровский, який визначає критерій розвитку цілісності особистості як «спрямованість людини до продукування таких дій, процес самоздійснення яких сам по собі переживається як насолода», а задоволення бажань «породжує зростання можливостей діяти [2].

Оскільки все те, що робить людина, рештою, слугує задоволенню її різноманітних потреб, будь-які прояви її активності супроводжуються емоційними переживаннями. Емоції – це форма пристосування до людини до світу, а воно завжди пов'язано із задоволенням потреб і мотивацією. Михай Чиксентміхайі у своїй книзі «Потік» представляє нетрадиційний підхід до проблеми емоційного життя людини і регуляції поведінки у різних життєвих ситуаціях. У більш старшому віці кожна людина переживає певні тяготи життя. Це змушує її відшукати способи створити хоча б подобу нормального, стабільного життя, яке була у неї раніше. Що саме спонукає людину відчувати, що вона живе повноцінним життям [4]? На думку вченого, це таке відчуття свідомості або відчуття стану людини, яке вона відчуває коли повністю занурена в певну діяльність і назвав його - потік. Такий стан дуже важливий для людей, які захоплені своїй не тільки професійною, а й будь якою іншою діяльністю. Це стан повного зосередження, ясних цілей, швидких реакцій, балансу поставленого завдання і навчання. Для того, щоб людині потрапити в зону потоку, вона має вийти за межі власної зони комфорту, постійно розвивати різноманітні навички. І саме це найбільш спонукає людей до постійного навчання. Як тільки людина починає створювати нову реальність, власну, суб'єктивну, вона пізнає відчуття потоку, який її захоплює і залучає за собою.

Як же прожити більшу частину нашого повсякденного життя в «каналі потоку»? Міхай Чиксентміхайі вважає, що для цього людина має розпочати змінювати своє життя більш досконалим способом, ніж усе те, що було раніше, а для цього треба постійно оновлювати свої навички, знання, розширювати власний освітній простір. Саме такий підхід формує усвідомлення суспільної важливості власного **Я** і здійснювати власну життєдіяльність в своє задоволення.

Намагання, устремління до оволодіння новими формами освіти - це певне бажання людини розширити власний освітній простір. І це не тільки розвага, а можливість отримати почуття повноти від життя у будь якому віці. Такі люди відчують позитивні емоції, пізнають почуття повного захоплення діяльністю.

Наступним ефективним прикладом неформальної освіти для людей старшого віку є телевізійні освітні канали, які досить популярні в Європі, і, майже, зовсім відсутні в Україні. Так наприклад, в Польщі з 2002 року перший освітній польський канал «Edusat» за участю Соціально-економічної вищої школи (WSSE) став використовувати сучасні засоби зв'язку з метою дистанційного навчання для всіх. Діяльність каналу зосереджена на популяризації науково-освітніх програм у різних тематичних напрямках. В програмах беруть участь провідні фахівці, вчені, викладачі різноманітних галузей, що сприяє впровадженню і розповсюдженню дистанційного навчання, як однієї із найважливіших складових освіти громадян Польщі. Широкого інтересу викликають академічні лекції не тільки з боку студентської молоді, але й всіма тими, хто відчуває потребу до розширення власного освітнього простору як в організації, так і змісті самоосвіти. На доповнення до академічних форм, «Edusat» пропонує різноплановий формат програм: публіцистичних, суспільних програм, репортажі з наукових конференцій. В сфері уваги таких програм – головні події культурного та соціального життя Польщі, подорожі, історична та етнографічна тематика, питання соціальної та економічної політики, документальні фільми [12].

4. Висновки

Проведений ретроспективний і змістовий аналіз теоретико-практичних підходів до освіти дорослих дає змогу зосередитися навколо наступних її концепцій:

- освіта як інтенціональний процес формування особистості дорослої людини;
- освіта як процес зміцнення ефектів соціалізації дорослої людини;
- освіта як процес підтримки особистісного розвитку дорослої людини.

Кожна з них має свої обмеження, представляє певні методологічні проблеми процесу навчання, діагностики та прогнозу, а також організації та практики.

У наш час все більшого розповсюдження набувають терміни «цифрова молодь», «цифровий Всесвіт». Сучасна «цифрова молодь» швидко реагує на електронні комунікатори (мобільні телефони, комп'ютерні ігри тощо), вони досить гіперактивні у пошуках засобів інформації в глобальних мережах, які використовуються у різноманітних найсучасніших формах комунікацій з своїми ровесниками з різних країн. Постає проблема: як дорослій людині встигати за цивілізаційними технологічними новаціями, чи освіта відповідає рівню розвитку «цифрової» дійсності та потребам громадян більш старшого віку? Адже зміни, що відбуваються в освітніх закладах, не є такими динамічними, як того вимагає технологічне суспільство. Безсумнівно, уповільнення процесу змін залежить від економічного стану держави, яка на цей час знаходиться в стані кризи. Але, суб'єктне сприйняття людиною життєвого простору (соціального) передбачає природне прагнення людини до розширення його меж і це є природною, навіть фізіологічною потребою людини. Особливо це відчуває доросла людина. Для неї за таких умов важливим є те, що вона виступає активним діячем – суб'єктом, що входить у простір реальної дійсності й у процесі взаємодії відбувається її повноцінна самореалізація та саморозвиток. За такої ситуації створюються умови для продовження формування її суб'єктності, а самовираження у вигляді такої

суб'єктності забезпечує різноманітні форми зв'язків, відносин, що передбачують диференційованість характеристик освітньої діяльності і напрямків розвитку. Взаємодія виступає тим інструментом, який реально забезпечує активний статус суб'єкта. Саме шляхом взаємодії відбувається трансляція знання, взаємообмін у процесі його поширення й осмислення, формування соціально-психологічних позицій суб'єктів.

Європейськими країнами визнано, що криза освіти в інституційних формах вже призвела до того, що традиційні навчальні заклади втрачають функції базових інституційних форм [8]. Освіта починає жити в нових, більш ефективних формах, нових інституційних конфігураціях: внутріфірмових освітніх структурах, кадрових програмах, корпоративних навчальних курсах, літніх школах, різноманітних ігрових технологіях, тренінгах, інтернет-програмах, репетиторстві тощо. Різноманітність запитів і мотивів до змісту освіти диктує необхідність становлення нових форм освіти. Нові освітні інституції – неформальні, діють за відмінно від формальних норм і правил системи державної освіти.

На особистісному рівні доросла людина як суб'єкт формує власну освітню діяльність у вигляді певної уяви про можливу освітню діяльність, її результати в досить широкому, але доступному й реальному для неї контексту. Як наслідок, доросла людина відчуває власну причетність до активних форм інтелектуальної життєдіяльності, особистісну належність до її окремих процесів, елементів, ситуацій. Таке відчуття є складовою важливого регулятивного механізму людини у зрілому віці, її самоідентифікації, а процес використання різноманітних можливостей освіти є механізмом її розвитку та реалізації власної суб'єктності.

Література

1. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е. М.Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.146-164.
2. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / Петровский А.В.. – М.: Просвещение, 1984. – С. 21-33. – 255 с
3. Тоффлер Э. Третья волна / Э.Тоффлер // М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. –с.261.
4. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания / М. Чиксентмихайи; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2012. – 461 с.
5. Chudobiecki J., Wanat L. Uniwersytet nowej generacji w modelu edukacji permanentnej / J.Chudobiecki, L.Wanat // Uniwersytet trzeciej generacji : stan i perspektywy rozwoju / pod red. Dariusza Burawskiego. Poznań : 2013. – с.296.
6. Eco U. (2007), Diariusz najmniejszy (tłum. A. Szymanowski) / Eco U. // Wydawnictwo Znak, Kraków (wyd. oryg. Diario minimo, 1992)
7. Edukacja dorosłych wobec społecznego wykluczenia: przeszłości teraźniejszość, Biblioteka Edukacji Dorosłych, t. 44 // Warszawa – Gdańsk 2012. – s. 276.
8. Human Development Report 2014.
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
9. Memorandum on Life-Long Learning. Working Group “Education and Training Statistics” Meeting, November 13–14, 2000. Eurostat/E3/2000/ETS02.
- 10.UNESCO Learning to Be (prepared by Faure, E. et al), Paris: UNESCO. – 1972.
- 11.UNESCO. World conference on higher education. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. Paris, 1998.
- 12.<http://www.edusat.pl>.
- 13.<http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/25/id/559>.